

KUKAVIČEVKE V HALOZAH (VZHODNA SLOVENIJA)

ORCHIDS IN HALOZE REGION (EASTERN SLOVENIA)

Matej LIPOVŠEK¹

IZVLEČEK

Kukavičevke v Halozah (vzhodna Slovenija)

Avtor več let spremlja pojavljanje in rast 28 vrst kukavičevk v Halozah. Območje je zaščiteno z oznako Natura 2000. Naštete so vrste kukavičevk in njihova naravna rastišča. Za nje je značilna raznolikost talne podlage in zato tudi pojavljanje kukavičevk iz različnih rodov te družine.

Ključne besede: Divjerastoče kukavičevke, Haloze, Slovenija.

ABSTRACT

Orchids in Haloze region (Eastern Slovenia)

Author attended the appearance and growth of 28 orchid species in Haloze for many years. The region has been classified as a protection area under Natura 2000. The orchid species and natural sites are enumerated. The variety of grounding soil is characteristic for the appearance of orchids from different genera of this family.

Keywords: Wild growing orchids, Haloze, Slovenia

¹ dr. med., Maistrova ul. 16, SI-2000 Maribor, e-naslov: matej.lipovsek@guest.arnes.si

1 UVOD

Haloze so pokrajina nizkih goric južno od Dravskega in Ptujkega polja. Dolinsko območje reke Rogatnice, kjer teče cesta proti mejnemu prehodu Gruškovje, deli vzhodne ali Spodnje vinorodne Haloze od zahodnih, Zgornjih Haloz, kjer prevladujejo gozdovi. Haloška krajina predstavlja zelo razgiban svet strmih vzpetin. Po njihovih ozkih grebenih vodijo makadamske poti. Haloški potoki tečejo v smeri proti Dravinji in Dravi, ki v vročih poletnih obdobjih velikokrat presahnejo. V pomladnem času zaradi vodnega padca v nižinah zastaja voda. Zato tam nastajajo močvirja, vlažni travniki, tu in tam pa tudi kakšni meandri.

Ime Haloze se prvič omenja v 15. stoletju kot Chalas in Kalosen. Izviralo naj bi iz latinskega Colles, kar pomeni vinorodne gorice, ali iz staroslovanske besede halonga, ki pomeni gričevnat svet.

Pred okoli 20 milijoni let je območje Haloz še prekrivalo plitko panonsko morje. Iz peskov, prodov in mulja so nastale različne miocenske sedimentne kamnine – peščenjaki, konglomerati, glinavci ali laporovci in ponekod litotamnijski apnenec. Fossilni ostanki školjk in polžev nam pričajo, da je bilo tu nekoč morje. V razpokah kamnin je mogoče najti kalcitne kristale in redke lepe kristale kremena (SENEGAČNIK et al. 2007). Vinorodno področje Haloz je človek sooblikoval skozi stoletja. Na mnogih bregovih in strminah najdemo suhe travnike, ki jih domačini kosijo približ-

no enkrat na leto. Za te, tako imenovane ekstenzivne travnike, je značilna izjemna pestrost rastlinskih vrst pa tudi živali, predvsem žuželk, metuljev in ptičev. Vlažne travnike najdemo v dolinah. K mozaiku pokrajine sodijo sadovnjaki s starimi sortami jablan in hrušk. Ohranjene so tudi mejice, ki ločujejo parcele posameznih lastnikov.

Haloze spadajo v subpanonsko fitogeografsko območje zaradi značilnega subpanonskega podnebja (WRABER 1969, MARTINČIČ et al. 2007). Za Haloze je značilen bukov gozd (*Castaneo-Fagetum sylvaticae*), med drevesi pa najdemo še gaber, hrast in jesen. Včasih je bilo občutno več kostanja, a so tega močno iztrebili zlasti zaradi tekstilne industrije v Majšperku. Ostale površine sestavljajo vinogradi, travniki, pašniki in sadovnjaki. Razmere so podobne submediteranskemu področju (Istra, Kras), zaradi česar srečamo v Halozah tudi rastlinske vrste, ki so po naravi bolj primorske. Uspevajo na suhih in polsuhih traviščih, na strmih, prisojnih, toplih pobočjih, največkrat v združbah s pokončno stoklaso (*Brometum erecti* s. lat.). Razen kukavičevk so takšne rastline še: navadni beluš (*Asparagus officinalis*), čičkasti grahovec (*Astragalus cicer*), bodeča lobodika (*Ruscus aculeatus*), Tenorejeva smiljka (*Cerastium tenoreanum*), enoletni golšec (*Mercurialis annua*), čopasta hrušica (*Muscari comosum*) in druge.

2 DIVJERASTOČE KUKAVIČEVKE

Haloške kukavičevke so opisovali že pred 40 leti. Po objavi prispevka o pojavljanju jadranske smrdljive kukavice (*Himantoglossum adriaticum*) (KALIGARIČ et al. 2005) so znova vzbudile pozornost. Več let so Mitja in Simona Kaligarič, Sonja Škornik in Borut Štumberger preučevali rastišča, ki so bila med kukavičevkami ugodna za rodova *Ophrys* in *Orchis*, pri tem pa na območju vzhodnih Haloz opisali kar 11 nahajališč jadranske smrdljive kukavice. Ta in še nekatere druge travniške kukavičevke so bile eden od razlogov, da so Haloze razglasili za območje Natura 2000.

Že na pragu Haloz, blizu naselja Videm pri Ptuj, lahko obiščemo divjerastoče kukavičevke v krajinskem parku Šturmovci (ŠTUMBERGER et al. 2006). Na travnikih cvetijo že zgodaj spomladi. Šturmovce še vedno odlikuje raznolikost življenjskih okolij, kljub zaježitvi stare dravske struge pri Markovcih. Pestrost krajine tvorijo prodišča, plitvine, mrtvi rokavi, studenčnice, nepokošeni poplavni gozdovi in košeni travniki.

Konec aprila cveti pod zaščito topolov osjeliko mačje uho (*Ophrys sphegodes*), teden dni kasneje pa širom okrog na travnikih čeladasta kukavica (*Orchis militaris*). Bolj posamično cveti dolgolistna naglavka (*Cephalanthera longifolia*), ki s svojimi belimi cvetovi spominja na male ptičice z razprostrtimi krili. V sredini meseca maja, ko se počasi že poslavlja čeladasta kukavica, najdemo na travnikih trizobo kukavico (*Neotinea tridentata*). Hkrati cveti tu in tam še pikastocvetna kukavica (*Neotinea ustulata*), a jo je zadnja leta vedno manj. Med travo ni redek jajčastolistni muhovnik (*Neottia ovata*). Ne opazimo ga takoj, saj je s cvetovi vred ves zelen. Nekaj sence mu vedno prija, zato rajši uspeva blizu grmovja ali ob gozdnem robu. V poznem poletju ali na začetku jeseni vzcveti na istih travnikih komaj opazna zavita škrbica (*Spiranthes spiralis*). Vsako leto štejemo posamezne rastline in včasih jih je več, potem zopet manj ali komaj kaj. Štetje rastlin ne pripomore k zaščiti kukavičevk, pomaga pa izostriti naše opazova-

nje, saj za kukavičevke velja, da jih težko odkrijemo ter upravičeno ali ne menimo, da so redke.

Iz Vidma pri Ptujju pelje cesta proti naselju Leskovec v Spodnjih Halozah. Ne daleč od Vidma, kar ob cesti, v območju Vareje, najdemo v gozdu v začetku avgusta dve močvirnici, purpurno močvirnico (*Epipactis purpurata*) in Nordenovo močvirnico (*Epipactis norderiorum*). Nista pogosti in prav vesel sem bil, ko mi je Marjan Šenica povedal, kje ju je pred nekaj leti prvič odkril. Cvetita lahko že konec julija, na Štajerskem pa veljata za redki kukavičevki.

Pred naseljem Leskovec, ob potoku Črna, ki se izliva v reko Psičino, vodi asfaltirana pot proti razpršenemu naselju Strmec pri Leskovcu. Tam je ob potoku več travišč, a le na enem vlažnem travniku cvetijo spomladi tri različne kukavičevke. Odkril jih je Aleksander Koren, univ. dipl. biol., domačin iz Haloz in poklicni naravovarstveni svetovalec. To so: majska prstasta kukavica (*Dactylorhiza majalis*), ki cveti že v aprilu in maju, kasneje vzcvetita na istem travniku mesnordeča prstasta kukavica (*Dactylorhiza incarnata*) in junija še postavna močvirnska kukavica (*Anacamptis palustris*).

Od Leskovca na vzhodu proti Cirkulanam se preko vzpetine Slatina cesta spusti v dolino potoka Belane. Po odcepu proti jugu v območje Pohorja pridemo do strmih travnikov nad potokom Belana. Značilne strme haloške travnike imenujemo tudi klančine, a domačini, ki so svoj čas nosili vodo do svojih bivališč po teh strminah, so jim rekli tlačine. Tam najdemo redko muholiko mačje uho (*Ophrys insectifera*). Majhne, rjave cvetove v travi komaj opazimo. Medena ustna te kukavičevke je resnično podobna žuželki s tipalkama, ki v času opraitve privabi pisano muho. Rjavi tipalki sta pravzaprav dva notranja lista cvetnega odevala.

Od Leskovca pelje cesta proti jugu k lokalnemu mejnemu prehodu. Pred njim je asfaltiran makadamski odcep proti Sv. Avguštinu, najvišjemu vrhu v Spodnjih Halozah (503m). Na strmih travnikih že zgodaj posamično vzcveti bleđa kukavica (*Orchis pallens*). Ob nižinskih poteh pa tudi na strmih travnikih Varnice in Gruškovja cvetijo zvezdnata kukavica (*Orchis mascula* subsp. *speciosa*), jadranska smrdljiva kukavica (*Himantoglossum adriaticum*), navadna kukavica (*Anacamptis morio*), trizoba kukavica (*Neotinea tridentata*), piramidasti pilovec (*Anacamptis pyramidalis*) in čebeljeliko mačje uho (*Ophrys apifera*). Aleksander Koren poroča še o treh kukavičevkah na lokaciji Velike Varnice, ki jih spremlja že od leta 2001: navadna splavka (*Limodorum abortivum*), muholiko mačje uho (*Ophrys insectifera*) in osjeliko mačje uho (*Ophrys sphegodes*). Rastišča sem obiskal v letih 2012 in 2013 in našel vsa omenjena mačja ušesa.

Od Leskovca proti Podlehniku čez Spodnje Gruškovje pelje pot tu in tam ob gozdovih. V bukovem gozdu cvetita v poletnem času širokolistna močvirnica (*Epipactis helleborine*) in manjša pontska močvirnica (*Epipactis pontica*). Slednjo je odkril Marjan Šenica julija leta 2005.

Na koncu grebena v območju Sedlaška se pred spustom proti Podlehniku ustavimo še na samotni vzpetini pred Taborom. Domačin je dejal, da vzpetino imenujejo Visoka gora. Na majhnem območju z imeni-tnim razgledom na Haloze rastejo zvezdnata kukavica (*Orchis mascula* subsp. *speciosa*), navadna kukavica (*Anacamptis morio*), bleđa kukavica (*Orchis pallens*), trizoba kukavica (*Neotinea tridentata*), jajčastolistni muhovnik (*Neottia ovata*) in čebeljeliko mačje uho (*Ophrys apifera*). V zadnjih letih sem na tem kraju našel nekaj nenavadnih prstastih kukavic. Bile so podobne pegasti prstasti kukavici (*Dactylorhiza maculata*). Morfološki opis, predvsem zaradi oblike cvetov in spodnjega stebelnega lista, je ustrezal značilnostim te prstaste kukavice, za katero nekateri menimo, da pri nas ne raste. Enkrat je ni bilo, morda nisem prišel ob pravem letnem času. Na haloške griče se moramo vrniti, da potrdimo obstoječe vrste kukavičevk pa tudi zato, da najdemo redke zanimivosti kot je bila na primer omenjena prstasta kukavica.

V zahodnem delu Haloz so lepi pogled iz Gorce nad Podlehnikom proti Sv. Duhu na Rodnem vrhu in naprej na vrh Donačke gore. Tu je manj ekstenzivnih travnikov zato pa več gozdov in mikavnih pogledov na vinograde. Do novih lokacij kukavičevk moramo okoli Janškega vrha v dolino do Dravinje in ob njej do Stanečke vasi. Zakrpana asfaltna cesta pelje proti jugu do naselja Naraplje, kjer spomladi blizu naselja na strminah cveti veliko kukavičevk. Med njimi je pogosto čmrljeliko mačje uho (*Ophrys cholorsericea*). Zanimivost te kukavičevke je, poleg značilne medene ustne, različna obarvanost cvetnega odevala. Opazimo lahko bele, zelene ali rdečerožnate cvetove. Tako kot druga mačja ušesa privabljajo tudi ti cvetovi žuželke s prevaro svoje podobe pa tudi z vonjem - feromoni, ki so različni. Tako lahko ta kukavičevka popolnoma prevara žuželko in poskrbi za opraitve lastnih vrst in za svoj nadaljnji obstoj. Na robu gozda zraste nekaj vijolično rjavih poganjkov brez zelenih listov. To so poganjki navadne splavke (*Limodorum abortivum*), ki skoraj navpično, več deset cm, poženejo kot male sulice. Talna podlaga je glinasta ali pa tudi rahlo zakisana. Če razmere niso primerne, se cvetovi sploh ne odprejo. Včasih cveti pod zemljo, kar kaže na njeno zmožnost samoopraitve. V senci bukovega gozda ali gozdnega roba se drži damasonijeva naglavka (*Cephalanthera damasonium*). Citronasto beli cvetovi se redko popol-

noma odprejo. Ni je težko najti, čeprav raste posamično. Nedaleč stran lahko vidimo rjavo gnezdo (Neottia nidus-avis), ki potrebuje vlažno talno podlago v senčnem delu bukovega gozda. Kot značilna predstavnik heterotrofičnih rastlin uspeva brez listnega zelenila. Anton Komat jo zato uvršča med blede prikazni temačnih gozdov.

Južno od Makol pelje pot ob Jelovškem potoku. Iz ozke doline se odcepi pot proti Staremu gradu Štatenberg (487 m). Pod vrhom sem v mešanem gozdu leta 2014 našel drobnolistno močvirnico (*Epipactis microphylla*). Enako močvirnico je naslednje leto našel tudi Marjan Šenica na vzhodnem obrobju Haloz že blizu Zavrča in hrvaške meje.

Jugozahodno, na robu zgornjih Haloz na poti iz Žetal na Donačko goro (882m) (FICKO 1980), cvetijo spomladi na travnikih bezgove prstaste kukavice (*Dac-*

tylorhiza sambucina). Kukavičevka s svojimi rumeni ali rdečimi socvetji lepo popestri večjo ali manjšo površino travnika. Običajna planinska pot proti vrhu vodi z zahodne smeri od Rudijevega doma. Tam kukavičevk nisem videl, pač pa je vredno obiskati travišče za cerkvico Sv. Donata pod zahodnim vrhom Donačke gore, kjer cvetijo zgodaj spomladi skupinice navadnih kosmatincev (*Pulsatilla nigricans*). Na vrhu Štajerskega Triglava, kot Donački gori pravijo nekateri planinci, najdemo na njenem zahodnem vrhu hrvaško peruniko (*Iris croatica*). Prav od tam se odpre mogočen pogled na okolico, ki ob jasnem dnevu seže do Goričkega, Pohorja, Slovenskih goric in Kamniških planin, na jugu pa na številne hrvaške vzpetine. V Halozah so verjetno skrite še kakšne kukavičevke in vesel bom vsakogar, ki bo dodal k številu osemindvajsetih divjerastočih orhidej še kakšno, ki je sam tam nisem srečal.

3 ZAKLJUČEK

V prispevku je predstavljeno 28 divjerastočih kukavičevk, ki jih je avtor besedila opazoval in več let spremljal v Halozah. Pogoji za rast kukavičevk v Halozah so podobni tistim v submediteranskem območju, saj gre za podobne geološke in klimatske razmere. Na strminah suhih travnikov, v dolinskem predelu bolj vlažnih travnikov in tudi v gozdnih površinah so bile naj-

dene nekatere redke vrste kukavičevk, ki ponekod tam rastejo zaradi neokrnjenih naravnih pogojev. Zato so Haloze postale tudi območje Natura 2000. Avtor meni, da so v Halozah verjetno še nekatere neodkrite vrste kukavičevk in spodbuja k nadaljnjemu iskanju teh redkih in zanimivih rastlin.

4 SUMMARY

In the article author presented twenty-eight wild growing orchids which he had observed over the years in Haloze region. The conditions for growth of plants such as orchids in Haloze, resemble to those in the sub-Mediterranean region because both geological as well as climatic conditions are similar. On steep dry meadows, in valleys of wet pastures and in wooded areas there are to be found some rare species of orchids

due to the natural unadulterated conditions which have there prevailed almost intact. It is for this reason that Haloze have become one of the regions designated "Natura 2000". The author considers that in Haloze it is very likely that more undiscovered orchids exist and he encourages further exploration in search of these rare and fascinating plants.

5 LITERATURA

- FICKO, P., 1980: *Po gorah severovzhodne Slovenije – planinski vodnik*. Planinska založba, Planinska zveza Slovenije. Ljubljana.
- KALIGARIČ, M., B. ŠTUMBERGER, S. ŠKORNIK & S. KALIGARIČ, 2004: *Pojavljanje jadranske smrdljive kukavice*. *Annales. Series historia naturalis (Koper)* 14 (1): 113 – 118.
- MARTINČIČ, A. (ur.), T. WRABER, N. JOGAN, A. PODOBNIK, B. TURK, B. VREŠ, V. RAVNIK, B. FRAJMAN, S. STRGULC-KRAJŠEK, B. TRČAK, T. BAČIČ, M. A. FISCHER, K. ELER & B. SURINA, 2007: *Mala flora Slovenije. Ključ za določevanje praprotnic in semen*. Tehniška založba Slovenije. Ljubljana.

- RAVNIK, V., 2002: *Orhideje Slovenije*. Tehnična založba Slovenije. Ljubljana.
- SENEGAČNIK, A., 2007: *Zgibanka*. Zavod republike Slovenije za varstvo narave. Ljubljana. [J 5].
- ŠTUMBERGER, B., M. KALIGARIČ & I. GEISTER, 2006: *Krajinski park Šturmovci. Naravoslovni vodnik*. Mariborska razvojna agencija. Maribor.
- WRABER, M., 1969: *Pflanzen geographische Stellung und Gliederung Sloweniens*. Vegetatio (Hague) 17 (1–6): 176–199.